

СТИЛІСТИЧНА АСПЕКТОЛОГІЯ В КОЛІ ПРОБЛЕМ УКРАЇНСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА

Л.В.Шулінова, канд. філол. наук

ПОЕТИЧНИЙ СИНТАКСИС М. ВОРОНОГО: СТРУКТУРА І СТИЛІСТИЧНІ ФУНКЦІЇ ПИТАЛЬНИХ КОНСТРУКЦІЙ

Розглянуто поетичну адресацію, структурні типи, пізнавальну цінність і функції ліричних питань у мовотворчості М. Вороного.

Poetic addressing, structural types, cognitive significance and functions of lyrical questions in the works by M. Vorony have been investigated.

Мовотворчість М. Вороного репрезентує один з важливих етапів еволюції української мови в аспекті вияву її експресивно-виражальних та інтелектуальних потенцій, проте системних наукових досліджень, у яких детально проаналізовано специфіку ідіостилю автора немає. Тому, на наш погляд, ця праця стане одним із кроків до осягнення творчого здобутку автора, визначення його внеску розвиток літературної мови.

Розглядаючи стиль як творчість мовної особистості, маємо визнати, що саме синтаксис в індивідуально-авторському мовотворенні є, за визначенням С. Єрмоленко, «камертоном, який спрямовує дію всіх взаємопов'язаних складників мовного механізму»¹. У поетичному мовленні збагачується семантика мовних засобів і втілюються смислові потенції мови. Поезія як мистецтво репрезентує сферу оригінальної й активної мовотворчості. У ній засобами національної мови створюються такі форми вираження, зображення, котрі розкривають природу поетичного сприйняття й відображення світу, також специфіку мовної особистості митця.

Творчий процес, на наш погляд, полягає у семантичному й функціональному перетворенні мовних засобів, але ніяк не в порушенні формальних граматичних правил. Тому структура поетичного повідомлення зумовлює те, що синтаксичні мовні одиниці вступають у такі відношення, які призводять до семантичних змін і перетворень мовного знаку. Вони набувають транспонованих

(вторинних, переносних) значень і функцій, що реалізуються в специфічних умовах саме поетичного мовлення.

Такі особливі риси поетичних текстів, як безперервність поетичної структури та високий ступінь організації поетичного тексту, визначають функціональне навантаження синтаксичних засобів у художньому поетичному мовленні, характеризують структуру поетичного повідомлення, що є складовою частиною загальної моделі мовленнєвої комунікації². Проте й інші компоненти – власне повідомлення, спосіб контакту, позиція мовця, автор мовлення і характер адресата – відзначаються не меншою своєрідністю й функціональністю в поетичному тексті.

Такі мовні форми усного діалогу, як адресоване мовлення і комунікативний перенос, характерні для ідіостилю М. Вороного, дають можливість розкрити один з аспектів його мовотворчості в плані оригінальності авторського світосприйняття і світовідображення.

Традиційно в поетичному мовленні досить природними є питальні конструкції із власне питальним значенням. Семантику ліричних питань визначають такі чинники, як адресат і смисловий контекст. Адресатами можуть бути внутрішні (сам мовець, певна визначена, названа особа) і зовнішні (читач, людство, нададресат). Адресатів ліричних питань характеризують три ознаки: 1) той, до кого ставиться питання (будь-яка особа, предмет, явище); 2) той, хто знає відповідь (носіє цієї ознаки, як правило, не есплікується – він невідомий); 3) той, хто здатний на швидку відповідну реакцію, як в усному діалозі (ним власне є сам мовець)³.

Поетичному мовленню М. Вороного властиві питальні конструкції, у яких адресат не визначений у тексті і не може бути відтворений за змістом, тобто прикметною рисою питальних висловлювань у поетичному тексті є очевидна відсутність адресата: *«Чи все ж те розумом збагнути, / Що дасться серцеві відчутти? / І чи можливо без утрати / Свобідний творчий дух скувати? / І хто Поезію – царицю / Посміє кинуть у в'язницю? / Хто вкаже шлях їй чи напрямом, / Коли вона не зносить рамок?»*⁴.

Можна припустити, що в такій комунікативній ситуації адресатом є якийсь не визначений адресат, присутній гіпотетично, не позначений у тексті, так званий «вищий нададресат» (М. Бахтін)⁵, якого виявляє сфера ліричного питального контексту, адже «слово

має бути почутим, зрозумілим, отримати відповідь і знову відповідати, і так *ad infinitum*»⁶.

Переважно ліричні питання все ж таки не передбачають відповіді. Вони за своєю природою безвідповідні. Можемо передбачити, що відповідь на питання відкладається, оскільки на час мовлення вона невідома. Адресатом же, який може відповісти переважно є сам мовець, який знайде відповідь у процесі розмірковувань, чи «вищий наадресат». Саме тому відповідь одразу пропонує сам мовець, або відповіді просто немає в тексті.

На безвідповідності ліричних питань наголошують і самі митці, тобто поетичні тексти містять не лише питання, а й констатацію безвідповідності цього питання, як от у М. Вороного: *«Що вчинив я кому? / І за що? чому? / Я не знаю, не знаю, не знаю...»*⁷; *«Чи я знав, що вчинив? Чи того я хотів? / Сам собі я тоді пояснить не умів»*⁸.

Як відомо, постановка питання є важливим етапом мислительної діяльності. У поетичному мовленні, як у жодному з інших типів мовлення, найбільше питань виконують пізнавально-комунікативну функцію, розкриваючи саму пізнавальну сутність ліричного тексту, що є передусім є способом пізнання світу, а не лише засобом самовираження. Саме такими і є питальні конструкції у поетичному мовленні М. Вороного.

Окрім питань, які не мають, або не потребують відповіді у поетичному мовленні М. Вороного є структури: питання-відповідь, питання-припущення, питання-повідомлення.

Структура питання-відповідь застосовується автором тоді, коли сам мовець відповідає на питання. У такому питанні міститься центр сприйняття, акцентується увага сприймача тексту на важливих, на погляд автора, аспектах. Питання залучає адресата до співучасті в подіях, роздумах, зацікавлюючи у відповіді: *«Аж ось ... Що там чорніє на путі? / Голгофа – і на ній марою виступає / Моя любов, розп'ята на хресті!»*⁹; *«Нехай ти стала вже не та ... / Чому ж вони не замірили, / Твої уста? Бо ті уста / Ще ж не зів'яли, не змарніли»*¹⁰; *«Чого життя без сміху вартє? / Нам сміх скрашає кожну мить / І нищить зло ...»*¹¹; *«Він рицар був славетний, / Рубака достометний ... / А хто була вона? / Тендітна, гарна пані, / Два роки по віддані, / Покірлива жона»*¹².

Структура питання-відповіді створює у поетичному мовленні М. Вороного складні смислові зіткнення, протиставлення, допомагає «живописати» (змальовувати картини), відтворювати зорові, звукові

асоціації та ін.: «Хто я? Бідний трубадур, / Ви – красуня богорівна»¹³; «Минуть літа, і що ж? погаснуть очі-зорі, / Змарніє личенько, зігнеться пишний стан / І зникне навіть тїнь краси ... / Memento tori!»¹⁴; «Бачу небо променисте; / Бачу поле біле, чисте ... / Хто це в саях? Я і ти ...»¹⁵; «Ось чую ... Що то ляскотить, / В яснім повітрі аж дзвентить? / То соловейків спів»¹⁶.

Також у поетичних текстах М. Вороного структури питання-відповідь відтворюють динаміку емоційного та мислительного процесу, розкриваючи в такий спосіб механізми внутрішньої мисленневої роботи: не лише питання, а й передбачення, сумніви, можливі відповіді, знову питання й пошуки відповіді: «Що ж дало мені ти? Муки? / Муки ті, що до розлуки / Жерли серце, наче круки, і сушили мозок мій!»¹⁷; «Навіщо гамір цей? Чого хочать вони? / Який їх ідеал? Лад космополітичний? / Дарма! У відповідь лиш дзвонять кайдани / І стогоном гуде концерт цей хаотичний!»¹⁸.

Питання-припущення в мовотворчості М. Вороного відіграють важливу роль, вони містять описи, цілі картини, характеристики, повідомлення додаткової інформації та ін., а отже, семантично розширені. Характерним для поетичного мовлення митця є подвійне питання: перша частина – власне питання, друга – питання-припущення: «Але то хто, неначе тїнь / В саду при єзуїтській школі / Сидить, отдавшися сваволі / Думок пекучих і вражїнь? / Чи посланець то бернардинський / А чи захожий кармелїт? / Ба, ні. То учень-єзуїт, / То Казїмїр Корчак-Леїцинський»¹⁹; «А що ж нам лишає старий рік у спадок, / Крім жалю, журби і нудьги? / Чи тільки зневіру, чи тільки упадок, / Несплачені векселі й борги? / Чи тільки безрадість, опалість і млявість, / Що в серці остужують кров?»²⁰; «Що він готує нам, яке несе життя? / Чи знов жахи? Чи знов кровопролиття?»²¹.

Ліричні питання-припущення в мовотворчості М. Вороного виражені переважно конструкціями з часткою **чи**. Варто зазначити, що в поетичних текстах автора вони складають ряди альтернативних питань із часткою **чи**, які не потребують ні відповіді, ні вибору; вони містять стверджувальну інформацію, повідомлення. Форма альтернативних питань дає можливість окреслити, перелічити різні аспекти того, про що йдеться: «Україно! Мамо люба! / Чи не те ж з тобою сталося? / Чи синів твоїх багато / На степах твоїх зосталося? / Чи вони ж не відцурались, / Не забули тебе неньку, / Чи сховали жаль до тебе / І кохання у серденьку?»²²; «Розлюбити тебе,

розлюбити тебе. / Та чи ж сонце розлюблюють квіти? / Та чи ж можна примусити серце слабе / Те, чим б'ється воно, не любити?»²³; «Чи побачив я в сні давню милу мою / І від неї почув знову слово «люблю», / Чи то світлі надії, які предчуття, / Що так гарним здалось мені бідне життя?»²⁴.

Інформативність питальних структур у поетичному мовленні не викликає сумніву. Питання, що містить і власне питання і повідомлення, визначають як питання-повідомлення. Вони мають розгорнуту, поширену структуру, містять значну частину основного інформативного змісту поетичного тексту (повідомляють, зображають, змальовують, відображають), відтворюючи процес сприйняття. Перед читачем/слухачем постають події, явища, предмети, особи як реальні, «оживлені», розкривається внутрішній світ ліричного героя. Проте варто зазначити, що саме в процесі сприйняття і ставиться питання, тобто такі ліричні питання не втрачають власне питального значення: *«Чи пам'ятаєш дні ті гарні, ясні, / Коли сміялось сонце, грало море, / А ми на скелі вдвох стояли щасні ... / Чи пам'ятаєш їх ти, моя зоре? / Чи пам'ятаєш всі ті обіцяння / Ділить зі мною радощі і горе – / Ті любі мрії вірного кохання ... / Чи пам'ятаєш їх ти, моя зоре?»²⁵; «Пам'ятаєш: на морозі / Як ми щиро обіймались, / Як ми палко цілувались, / І в знемозі / Зомлівали, наче п'яні?»²⁶; «Тихо ... Що то ніби грає, / Ніби жалібно співає, / Іскорками, блискавками, / Огневими стрілоньками / Блискає, тремтить?»²⁷.*

Питання-припущення часто ускладнені порівняннями: до кого/чого подібний предмет мовлення, з ким/чим можна його порівняти, з ким/чим можна зіставити внутрішній стан, переживання, враження та ін.: *«Як тяжко жити в ті похмурі дні, / Коли нема де серцю відпочити, / Коли обсядуть думи навісні – / Голодні, голі, мов циганські діти ... / Куди від них подітися мені?»²⁸.*

Поєднання в одному висловлюванні повідомлення і питання є одним із способів семантичної конденсації, сприяє розширенню інформаційного потенціалу поетичного тексту, що ми й спостерігаємо в поетичному мовленні М. Вороного.

Отже, ідіостилію М. Вороного найбільш характерні такі питальні конструкції: питання безвідповідні, питання-відповіді, питання-припущення, питання-повідомлення, комбіновані й ускладнені питальні структури. Вони є важливими, а в деяких поетичних комунікативних ситуаціях – основними засобами архітектоніки

авторського тексту, залучаючи читача/слухача до активної участі в процесі пізнання світу.

¹Єрмоленко С.Я. Нариси з української словесності: стилістика та культура мови. – К., 1999. – С.331; ²Якобсон Р. Лінгвістика и поезика // Структуралізм: «за» и «против». – М., 1975. – С.57; ³Ковтунова І.І. Поетический синтаксис. – М., 1986; ⁴Вороний М.К. Поезії. Переклади. Критика. Публіцистика. – К., 1996. – С.156; ⁵Бахтин М.М. Естетика словесного творчства. – М., 1986. – С.306; ⁶Бахтин М.М. Там само. – С.306 – 307; ⁷Вороний М.К. Знач. праця. – С.123; ⁸Вороний М.К. Там само. – С.109; ⁹Вороний М.К. Там само. – С.133; ¹⁰Вороний М.К. Там само. – С.124; ¹¹Вороний М.К. Там само. – С.100; ¹²Вороний М.К. Там само. – С.88; ¹³Вороний М.К. Там само. – С.76; ¹⁴Вороний М.К. Там само. – С.51; ¹⁵Вороний М.К. Там само. – С.45; ¹⁶Вороний М.К. Там само. – С.40; ¹⁷Вороний М.К. Там само. – С.34; ¹⁸Вороний М.К. Там само. – С.36; ¹⁹Вороний М.К. Там само. – С.178; ²⁰Вороний М.К. Там само. – С.170; ²¹Вороний М.К. Там само. – С.169; ²²Вороний М.К. Там само. – С.143; ²³Вороний М.К. Там само. – С.124; ²⁴Вороний М.К. Там само. – С.72; ²⁵Вороний М.К. Там само. – С.125; ²⁶Вороний М.К. Там само. – С.52; ²⁷Вороний М.К. Там само. – С.128; ²⁸Вороний М.К. Там само. – С.44.

М.В.Шевченко, канд. філол. наук

ОСОБЛИВОСТІ ПОЕТИЧНОГО ДИСКУРСУ О.ОЛЕСЯ: ДО ПРОБЛЕМИ ЙОГО ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТІ

У статті розглядається проблема інтертекстуальності Олександра Олеся, особливості його поетичного дискурсу, коло абстрактних асоціацій, які формують поетичну картину світу митця

The article presents the intertextuality problem of Olexandr Oles' peculiarities of his poetic discourse, circle of the abstract associations forming his poetic world view.

Термін «дискурс» останнім часом набув широкого змісту, дедалі частіше його використовують при висвітленні різних галузей знань, далеких від лінгвістики¹. Зважаючи на цю обставину, а також на певну «розмитість» поняття «дискурс» у сучасних лінгвістичних і лінгвістичних дослідженнях, зауважимо, що в пропонуваній розвідці ми виходимо із розуміння дискурсу, «як зв'язного тексту, зануреного в екстралінгвістичний контекст»². Йдеться, звичайно, не